

Варивончик А.В.,

доцент кафедри образотворчого мистецтва

Інституту мистецтв

Київського університету імені Бориса Грінченка,

кандидат мистецтвознавства

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ОДЯГУ З ВИШИВКОЮ ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ

У статті розглядаються основні види моделей одягу східних слов'ян, зокрема давніх українців, та особливості їх історичної еволюції. Схарактеризовано одяг, який став витвором мистецтва, показником художнього смаку і високої майстерності — і то не в останню чергу завдяки застосуванню вишивки у різноманітних її типах та формах.

Ключові слова: український одяг, костюм, вишивка, техніки вишивання.

Загальноновизнано, що в умовах сучасної активізації глобалізаційних процесів з їх тенденцією до нівеляції місцевих особливостей культури, побуту, мистецтва гострої актуальності для справи збереження національної ідентичності набувають питання відродження, підтримки та сприяння подальшому розвитку кращих народних традицій. До таких в Україні належить, зокрема, мистецтво вишивання взагалі та його використання у виготовленні одягу. Тому не дивно, що різні аспекти цієї великої теми привертають до себе дедалі більше уваги як практиків-дизайнерів, так і науковців — істориків, філософів, культурологів, мистецтвознавців.

Так, фундаментальні дослідження традиційної української народної вишивки здійснила Т.В. Кара-Васильєва («Творці дивосвіту», 1984 р., «Полтавська народна вишивка», 1993 р., «Українська вишивка», 1993 р., «Шедеври церковного шитва (XII–XX століття)», 2000 р., «Історія Української вишивки», 2008 р., «Відродженні шедеври», 2009 р., та ін.). Вишивку в усіх її різновидах як поширений вид народної творчості розглянула та ретельно проаналізувала Р.В. Захарчук-Чугай («Українська народна вишивка. Західні області УРСР», 1988 р., «Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина», 2007 р. Особливості орнаментики в українському вишиванні досліджував М.Р. Селівачов («Лексикон української орнаментики», 2005 р.), символіку — Є.М. Причепій («Вишивка східного поділля», 2009 р.). Українське народне виши-

вання подається як навчальна дисципліна (К.Р. Сусак, Н.А. Стеф'юк «Український стрій», 2000 р., та ін.).

Мистецтво (ремесло) виготовлення одягу — важлива частина матеріальної культури народу. Форми одягу, конструктивне та декоративне його виконання визначаються кліматичними умовами та способом життя народу, особливостями його історичного розвитку.

Поза сумнівом, найперші зразки того, що надалі стало іменуватися одягом, були позбавлені «прикрас». Останні виникають завдяки естетизації елементів, які мали первісно суто функціональне призначення: різного роду металеві скріпки та застібки. Узвичай набуває статусу гарного, відтак стає необхідним як прикраса і починає уже свій самостійний розвиток та вдосконалення: саме ці суто побутові елементи, у свою чергу, прикрашаються зображеннями та набувають відповідної («естетичної») форми. Як, наприклад відомі фібули у вигляді танцівників, які одягнуті у «вишиванки».

Та це відбувається з часом. На перших порах невиразність *металевих* прикрас одягу, так би мовити, «компенсується» розвитком фактурного ткацтва. Зокрема, такими його різновидами, як ялинка, ромб, геометричний меандр, як це було на сучасній території України на ранніх етапах бронзового періоду. На відміну від яскравих тканин трипільської доби, в епоху бронзи з'являються фактурно-рельєфні візерункові тканини у стриманій кольоровій гамі та вишивка, яка супроводжує всі вбрання. Таким був і декор кераміки ранньої бронзової доби [5, 87].

Вишивка як спосіб прикрашання одягу, подібно як і металеві прикраси, виникла і розвивалась також з елементів, які початково відігравали суто функціональну роль, — із *швів*. Про це красномовно свідчить на лише спільний граматичний корінь термінів «шов» та «вишивання», але й найдавніші зразки «вишивки», які скидаються на просте плетіння цупких ниток. Їх орнамент не мав значної площі, найчастіше це було «обв'язування» коміру та нескладні смуги на подолі. Кольори цих вишивок — прості, природні, здебільшого тьмяні. Щодо складних орнаментів, то вони не практикувались через те, що їх взагалі ще не було, бо їх не винайшли. Подібно як не було різноманіття швів.

Основними вихідними матеріалами для виготовлення літнього натільного одягу в українців справдана були льон та конопля. Ляне полотно та плоскіне м'яке, тонке конопляне полотно йшло

на виготовлення натільного одягу, сорочок, занавісок, на вершників, убрусів та ковдр. З більш цупкого конопляного матірнього полотна шили штани, деякі види верхнього одягу, мішки. Лляні і конопляні тканини використовували як у народному, так і в феодально-дружинницькому побуті: з них шили натільний одяг та підкладки для верхнього накладного вбрання.

Крім вищезгаданої сировини, слов'яни здавна використовували вовну для виготовлення тканин, з яких шили переважно верхній плечовий та поясний одяг, а з різнокольорового прядива ткали смугасті запаски, клітчаті плахти, пояси, тканини для одягу.

З грубого домотканого сукна наші предки, як загалом слов'яни, шили теплий верхній одяг типу свити. Популярності серед феодальної верхівки набувають привізні шовкові і тонкі вовняні тканини, з яких виготовляють багате вбрання [13, 240]. В одязі переважав колір як не білого, так і вибіленого полотна з частковим використанням червоного, чорного кольору і гами брунатно-коричнево-сірих відтінків.

Убрання городян та заможної знаті відрізнялось яскравістю контрастних кольорів. Для цього домоткані лляні та вовняні тканини фарбували рослинними барвниками місцевого походження у насичені червоні, сині, зелені та жовті кольори. Такі тканини називалися «крашеними». З них шили свити, каптани, сукні, на вершники, які оздоблювали привізними різнофактурними тканинами і тасьмами.

Одяг був соціально диференційованим, відрізнявся кількістю складових та якістю матеріалу. Проте крій одягу в селян, городян і феодалів був однаковим. Селяни носили лляні та конопляні сорочки, заможні — з привізного шовку або тонкої м'якої плоскини [11]. Для теплого зимового одягу традиційно використовували шкіру та хутро. Бідні носили овчинні кожухи, феодальна верхівка — дорогий верхній одяг з бобрів, лисиць, соболів, який зверху вкривали візантійськими наволоками [13, 240].

Основним видом одягу всіх верств населення слов'ян були сорочки. За даними етнографічних досліджень XIX–XX ст. вони мали різні конструктивні варіанти. Додільні сорочки складалися з прямих суцільних полотнищ від коміру до подолу. Такі сорочки були обрядовими — весільними, святковими або посмертними. Сорочка до «підточки» мала дві частини: «верхню» — стан, станок, опліччя

і «нижню», власне підточку. Існували й короткі сорочки, які носились окремо: «опліччя» і нижня частина — «підшивка». За кроєм вони були тунікоподібними, шилися з одного перегнутого навпіл неширокого полотнища, тому з боків нижче пройми пришивали прямі або клиноподібні бочки [9, 150].

Рукави були неширокими, прямими. Вони виконували роль рукавиць: захищали руки від холоду. Щоб рукави не заважали працювати, їх призбирували, «засукували», а в святкові дні — підбирали до ліктя у зборку і біля зап'ястя притримували браслетом. Така багата функціональна форма рукавів стала результатом життєвого досвіду, пристосуванням до умов суворого клімату.

Чоловіча сорочка мала білий колір, з округлою чи прямокутною горловиною. Іноді спереду з невеликим розрізом і застібалась біля шиї на один гудзик. Її називали «голошійкою» [13, 240].

Оздоблювали вишивками або прошвами по горловині, розрізу, рукавах та подолу. Чоловіча сорочка була коротшою, ніж жіноча, доходила лише до колін. Носили її навипуск, підперізуючи тканим або шкіряним поясом з металевою пряжкою і оздобами. Пояс не затягували, що створювало напуск верхньої частини сорочки над талією у вигляді поперечної складки. Ходити не підперезаним вважалося непристойним. (Звідси вираз осуду: «ой, розперезався»). Чоловічий натільний одяг доповнювали неширокими штанами з прямокутною паховою вставкою. В поясі протягували очкур та зав'язували спереду на талії. Штани заправляли у високі шкарпетки або чоботи. Сорочка і штани були основним натільним одягом

На відміну від чоловічої, жіноча сорочка була довшою — до ступень, мала такий же тунікоподібний крій, довгі рукави. Крім практичних властивостей, жіночі рукава, розпущені до землі, мали магічний зміст у прадавніх язичницьких обрядах «русаліях» [2, 448]. Комір жіночої сорочки щільно облягав шию або призбирувався на горловині під підшивку «рулик». Спереду сорочка мала невеликий розріз і застібалась на гудзик [14]. Навколо коміра, а також по розрізу на пазусі сорочки вишивали нитками, переважно червоного кольору, або обшивали смугою кольорової тканини. Сорочку обов'язково підперізували тонким мотузяним поясом — «оберегом» з неодмінним напуском.

Святковий одяг, навпаки, — вигадливий в орнаментиці, виказує на прискіпливе ставлення до деталей: ретельно вишивались всі

складові того чи іншого орнаменту, які з часом ускладнюються у своїх формах. З'являються різні великі та маленькі кола, трикутники, квадрати, ромби, взагалі орнаментика виявляє тенденцію до наслідування геометричних фігур. Яскравими і святковими стають кольори вишивки, що набувають різноманітних відтінків, які контрастно поєднуються: жовтий — чорний, червоний — жовтий, червоний — чорний.

Найчастіше вишивка у вбранні розташовується на сорочках (рукави, пазуха, комір, манжети рукавів, подол), фартухах, подолі спідниць, у чоловічому вбранні — на штанах (уздовж та донизу) [14]. Вишивка на одязі чоловіків залишається більш простою, малюнок нескладний, без деталей та складних геометричних фігур, орнамент однотипний. Рукави та пазуха на довгій сорочці цілком зашиті.

Слов'яни з сільських місцевостей поверх сорочки носили старовинний платовий одяг, що був схожий на плахти або обгортки і складався з незшитого прямокутного платя, яким згодом обгортали стан. Поньова утворилась з двох або трьох пілок, укріплених на поясному ремінці — очкурі. Поньова — плахтове вбрання, універсальне за своєю простотою і варіативністю використання, яке носили тільки жінки.

Символічний клітчатий декор плахти відповідав давньому неолітичному знаку родючості (зокрема, на квадраті засіяне поле, трипільський «ромб»). Дівчатам, які досягли статевої зрілості, під час ініціації могли символічно надягати плахту, посвячуючи їх у «дівоцтво». Плахта як символ родючості, мала оберігати сакральні частини тіла дівчини, надаючи їм сил плодovitості майбутньої жінки [2, 448].

Давнім, переважно дівочим, одягом була занавіска (на рамник) — вид незшитого одягу, плат тканини, перекинутий через плечі, з округлим отвором для голови. З обох боків її сколювали або просто підперізували на талії поясом. Як і плахту, занавіску робили коротшою за натільне вбрання, щоб відкрити декоративну лиштву сорочки. Також верхнім одягом був на вершник — тип короткої сорочки з широкими недовгими рукавами [2, 448].

Одяг городянок відрізнявся від одягу селянок багатоконструктивною та якістю тканини. На нижню сорочку надягали верхню з шовкової або бавовняної тканини. Про верхню сорочку згадується у літописах як про складову частину костюма для заможних верств

населення. Звідти і пішла назва жіночої сорочки «плаття», від «плат» — шматок тканини [2, 448].

Верхній одяг носили з вовняної або шовкової тканини, комір обшивали шовковою стрічкою, перетканою золотими і срібними нитками, або стрічками з візантійської парчі з візерунком золотих ниток на шовковій основі. На грудях одяг мав розріз (невеличку пазуху), облямований також візерунковою тканиною або вишивками [6, 175]. Комір застібався біля шиї на один-три гудзики ремінними петельками.

До верхнього теплого плечового одягу належать кожух, або тулуб. Колір цього одягу застібався біля шиї особливою застібною, яка складалася зі срібного або бронзового кільця. В обох типах верхнього вбрання (плаття та тулуба) простежується однотипність: глухе, нерозпашне пряме за кроєм, яке надягали через голову, застібали біля шиї на один-три гудзики і обов'язково підперезували.

Якщо тулуби і плаття — види зимового та літнього вбрання, — то у цей ряд логічно вписується свита як проміжний сезонний одяг. Як зазначає ряд мистецтвознавців, зокрема В.О. Білецька, — вишивка кожухів мала не тільки декоративний характер, але і символічне значення [1, 67]. Взагалі кожухи відігравали особливу роль в народній обрядовості, символізуючи достаток.

Підсумовуючи характеристику вбрання слов'ян VI—VIII ст., варто відзначити, що напередодні насадження християнства відбулося остаточне утвердження основних форм і складових одягу населення території України. Одяг був справжнім витвором мистецтва, показником художнього смаку і високої майстерності. І то не в останню чергу завдяки застосуванню вишивки у різноманітних її типах та формах. З давніх-давен наші предки для вишивання застосовували найрізноманітніші матеріали, починаючи від таких виняткових, як срібло та золото, і закінчуючи такими екзотичними, як солома та жіноче волосся [2, 448].

З прийняттям християнства зміцнюються зв'язки з Візантією та посилюється вплив останньої на культуру Київської Русі. В одязі феодальної верхівки змінюються назви традиційних форм убрання: сорочка — туніка, свита — ряса. Виникають нові для наших предків види одягу: далматик, лорум, форакій, мантия, хламида, лепула, корзно, маніаки, опріччя [2, 448].

Якісно змінюються матеріали виготовлення одягу. Жвавий торговельний взаємообмін з Візантією і східноазійськими країнами одягнув представників заможних верств населення у коштовні паволоки — різнокольорові шовкові тканини [12, 18].

Мистецькі риси вбрання найбільшою мірою проявилися в часи піднесення Давньоруської держави, велич якої підкреслювалася переважанням у державній атрибутиці багряного кольору. Багрянний або червоний колір переважав і в одязі знаті, демонструючи причетність до знатного роду. Чим значнішою і багатшою була людина, тим більше в її костюмі було речей червоного кольору; наближені до знаті, але залежні від феодала люди мали у своєму гардеробі лише окремі деталі червоного кольору [7, 144].

Для сільського населення, ремісників і бідної частини городян залишаються традиційними форми і види одягу домашнього виробництва: сорочки, штани, свити, кожухи, на вершники, занавіски з домотканих матерій. У IX ст. з'являється широка довгопола безрукавка — сорочка з пілками, нагрудник — прототип російського сарафана. Її одягали на нижню сорочку так, щоб було видно вишиті рукави нижнього натільного вбрання [15]. Нагрудники могли бути більш закритими, тунікоподібними, з неглибоким витоком і пазухою, яку застібали на один золотий або срібний гудзик — «бубинець». Святковий костюм давньоруської селянки був самобутнім і пишнobarвним. До стародавніх способів декорування належала вишивка червоними нитками, аплікація різноманітними металевими нашивками [13, 240].

Чоловічий селянський одяг складався з вузьких штанів, зібраних на поясі під очкур, які заправляли в ногавиці, та сорочки до колін, тунікоподібного крою, широкої, густо призбираної біля горловини, зі стоячим комірцем. Сорочки носили на випуск і підперезували плетеним поясом, до якого підвішували необхідні предмети особливого вжитку: ножі, кресала, гребені. Крім суцільно кроєних, існували відрізні сорочки.

Розвивається і вишивка та декорування на одязі цього періоду, навіть вишивка на одязі незаможних селян із примітивного плетіння цупких ниток перетворюється на гаптування, яке утворює єдиний малюнок орнаменту. Досі переважає геометричність в орнаменті, але різниця полягає в тому, що фігури набувають контурів

та ускладнюються, починають з'являтися нескладні елементи рослинної орнаментики.

Вишуканості та деталізації узорів сприяють нові техніки вишивки: настилування, гладь, які використовуються на одязі заможних селян та городян. І хоча орнамент та візерунок залишаються ще доволі примітивними, багатшою і яскравішою стає кольорова гама. З'являються поєднання кольорів, які раніше не використовувались: жовтий — синій, зелений — жовтий, синьо-зелений.

Одяг городян формувався на основі селянського. У простих городянок це була довгопола сорочка, поясний одяг типу плахти — поньови. У міському середовищі сільський костюм видозмінювався під впливом не тільки інших умов життя, способу ведення господарства і роду занять, але й моди, яку диктувала феодальна верхівка. У городянок з'являються низькосортні гладкі візантійські шовкові тканини, які вони купували на місцевих ринках [13, 240].

Залежно від їх ціни і кількості, з них виготовляли верхні традиційні народні види одягу — нагрудники, на вершники і типово міський одяг — плаття.

Чоловіче міське вбрання майже не відрізнялося від сільського, змінювалися лише деякі пропорції елементів крою. Крім того, городяни частково використовували і крамні тканини. Чоловіча міська сорочка, так звана вузька сорочка з опліччям, була коротша за сільську. Іноді її фарбували у глибокі насичені тони синього, зеленого, вохристого, рожево-брунатного кольорів та оздоблювали різнокольоровими контрастними до основного кольору сорочки шовковими вишивками та вошвами. Городяни, як і селяни, носили також безрукавний плащ — волоту [2, 448].

Одяг суспільної верхівки за часів Київської Русі, сформований на місцевих традиціях протягом багатьох століть, збагатився пишністю і багатством декору візантійського костюма, з одного боку, і воєнним обладунком та оснащенням варягів з іншого.

Основною ознакою чоловічого одягу князів і феодалів були дві сорочки — верхня і нижня, які носили одночасно. Сорочки були однотонні. За зовнішніми традиціями верхню частину рукавів, що називалась «налокітниками», або «нарукавниками», оздоблювали орнаментальним гаптуванням [3, 134].

Кожухи для знаті шили з дорогих видів хутра, зверху вкривали коштовними візерунками, візантійськими золототканими паволо-

ками. Їх називали «критими кожухами», край яких прикрашався набивними орнаментами та нашивними кольоровими візерунками. Крій був таким, як і у свит. Розріз до пояса застібався на подвійні зрізні застібки з петелькою на гаччок типу гульбищівських аграфів або на золоті гудзики, які нашивали один до одного досить близько. Кількість гудзиків характеризувала матеріальне становище власника [3, 134].

Комплекс повсякденного убрання жінок князівського феодального чину складався з натільної традиційної сорочки з тонких шовкових або лляних тканин. Поверх одягали другу сорочку — плаття, яку в князівському одязі називали тунікою. Її архетипова форма була характерною для всіх народів протягом кількох тисячоліть, адже мала просту конструкцію та оздоблювалась вишивками.

Тонкий художній смак майстринь, глибоке розуміння декоративних можливостей коштовного шитва, досконале знання засобів композиційної побудови зумовили розквіт мистецтва вишивання в цей період [8, 146]. У XIII ст. розвиток золотого гаптування, як і всієї культури, був загальмований татаро-монгольською навалою, але художні традиції давньоруського мистецтва не були втрачені [10]. Вони залишались тим живильним ґрунтом, на якому йшло подальше формування і розвиток художньої культури українського народу.

Наприкінці XVIII ст. — на початку XIX ст. на Україні існувало багато поміщицьких майстерень, в яких жінки-кріпачки вишивали речі панського побуту: скатерки, подушки, одяг, гаманці, чохла на меблі. У цей час набуває поширення вишивка білим шовком на тонкій прозорій тканині. Для підсилення святковості і піднесеності додавали золоту і срібну нитку, мереживо [4].

Отож, протягом XIII — початку XIX ст. вишивка стає основною прикрасою традиційного одягу українців, досягаючи свого неперевершеного естетичного і майстерного рівня. Особливістю цієї вишивки стає культурне засвоєння технік та матеріалів Візантійської культурної спадщини, поєднання їх із розвитком самобутнього українського кольорового орнаментально-сюжетного змісту.

Джерела

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька. — К., 1934. — 67 с.

2. Васіна З. Український літопис вбрання : науково-художні реконструкції : [книга-альбом у 2-х т.] / Зінаїда Васіна (упоряд. авт. тексту, худож. реконструкції). — К. : Мистецтво, 2003. — Т. 2. — 448 с.
3. Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна — славні жінки Київської Русі / С.О. Висоцький. — К. : Наукова думка, 1991. — 134 с.
4. Виговлення скатертини [Електронний ресурс] // Назва з титул. екрана. — Режим доступу : <http://www.refine.org.ua/pageid-3340-2.html>
5. Врочинський П.В. Восточная Европа в эпоху камня и бронзы / П.В. Врочинський. — М. : Наука, 1976. — 87 с.
6. Данченко О.С. Народні майстри / О.С. Данченко. — К. : Рад. школа, 1982. — 175 с.
7. Козлова Т.В. Художественное проектирование костюма / Т.В. Козлова. — М., 1982. — 144 с.
8. Кара-Васильєва Т.В. Українська сорочка (Тасмниці чарівної нитки) : [альбом] / Т.В. Кара-Васильєва. — К. : Мистецтво, 1982. — 146 с.
9. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. — К. : Наук. думка, 1977. — 150 с.
10. Розвиток української вишивки [Електронний ресурс] // Кампот. — Режим доступу : http://kampot.org.ua/ukraine/traducii_ta_zvuchai/prukrasu/345-rozvitok-ukrayinskoyi-vishivki.html
11. Ніколаєва Т. Різновиди традиційного одягу [Електронний ресурс] / Т. Ніколаєва // Українська минувщина. — Режим доступу : <http://etno.uaweb.org/mynuvshyna/r09.html>
12. Новицька М.О. Гапування в Київській Русі / М.О. Новицька // Археологія. — М., 1965. — С. 18.
13. Стамеров К.К. Нариси з історії костюму / К.К. Стамеров. — К. : Мистецтво, 1978. — 240 с.
14. Ткаченко С. Рушничок [Електронний ресурс] / С. Ткаченко // Рушничок. — 2005. — 29 серпня. — Режим доступу : <http://rushnychok.org.ua/>
15. Український одяг XVI–XVII ст. [Електронний ресурс] // М.С. Пасічник Історія України. — Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/istoriya/ukrayinskiy_odyag_xvi-xvii

В статье рассматриваются основные виды моделей одежды восточных славян, в частности древних украинцев, и особенности их исторической эволюции. Охарактеризована одежда, ставшая произведением искусства, показателем художественного вкуса и высокого мастерства — и не в последнюю очередь благодаря применению вышивки в различных ее типах и формах.

Ключевые слова: украинская одежда, костюм, вышивка, техники вышивания.

The article presents the main types of eastern Slavs' clothing, ancient Ukrainians' clothing in particular, and focuses on its historical evolution. It characterizes pieces of clothes that have become a work of art, an indicator of artistic taste and high craftsmanship – and not least through the use of embroidery in its various types and forms.

Key words: Ukrainian clothing, costume, embroidery, embroidery art techniques.

УДК 783.6

Горох Г.С.,

*викладач кафедри пісенно-хорової практики та постановки голосу
Рівненського державного гуманітарного університету*

ДУХОВНИЙ СПІВ РІВНОГО НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст.: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються особливості розвитку духовної хорової музики у м. Рівному на межі ХХ–ХХІ ст.; здійснюється аналіз діяльності хорових колективів духовного спрямування.

Ключові слова: хорове мистецтво, духовна музика, хор.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень.

У створенні цілісної концепції розвитку української культури межі ХХ–ХХІ ст. важливого значення набуває дослідження тих її складових, які якнайбільш повно відображають ментальні особливості, еволюцію світоглядних уявлень, ціннісних орієнтирів та духовних запитів українського суспільства. Однією з них є хоровий спів – синтетичний за своєю природою культурний феномен, який належить і сфері духовної культури, і культури художньої. У цій якості хорове мистецтво безпосередньо пов'язане з життям суспільства, є індикатором його світоглядних трансформацій та важливим засобом ціннісно-орієнтуючого впливу.

Якнайбільш повно аксіонормативний потенціал хорового мистецтва виявляється у духовному хоровому співі, який акумулює духовний, релігійний та моральний досвід народу. Не випадково ціннісно-стабілізуюча функція цього виду музичної творчості ак-